

istraživanja sela i poljoprivrede u jugoslaviji

bosiljka milinković

institut za društvena
istraživanja
sveučilišta u zagrebu,
zagreb, jugoslavija

Rad je pokušaj da se na analitičko-sintetički način prikažu počeci i nastavak istraživanja sela i poljoprivrede u Jugoslaviji od zapaženijih istraživača u prošlosti pa sve do danas, te da se dadu osnovne karakteristike tih istraživanja i njihovi glavni nosioci. Time se željela dati neka vrsta sinteze istraživanja našega sela i agrara, rađene na analitičko-usporednom pregledu literature s toga područja. Osim toga dan je i program prikupljanja bibliografske građe u selu i agraru u poslijeratnom razdoblju.

U radu je prikazan raznovrstan i bogat istraživački opus jugoslavenskih autora o selu i poljoprivredi, sve tamo od naših prvih istraživača. Radi što preglednijeg sistematiziranja vrsta istraživanja, njihovih karakteristika i autora, u radu je predložena nova periodizacija tih istraživanja: **prvi** period obuhvaća razdoblje od sredine do kraja 19. stoljeća; **drugi** period obuhvaća kraj 19. stoljeća te razdoblje do kraja prvog svjetskog rata; **treći** period obuhvaća međuratno razdoblje i poratni period od 60-tih godina; **četvrti** period obuhvaća razdoblje od 60-tih godina sve do današnjih dana. Za svaki od tih perioda dati su tipovi istraživanja, njihove karakteristike i njihovi glavni nosioci, a uz to tok nastanka i razvoja tzv. ruralnosocioloških škola u nas.

U svome radu autorica je pokazala da je naša istraživačka tradicija sela i agrara veoma bogata. Autori raznih profila uspjeli su dati cjelovitije slike iz etnografsko-etnološkog života našega sela i demografskih kretanja u njemu, te naročito u poslijeratnom razdoblju obraditi duboke ekonomsko-društvene promjene koje su zahvatile naše selo i poljoprivredu.

primljeno studenoga 1980.

→ Prva istraživanja seoskog života, običaja i vjerovanja u nas datiraju iz prve polovice 19. stoljeća, kada se Vuk St. Karadžić — uz svoju bogatu kulturološku djelatnost — počeo baviti etnografsko-etnološkim istraživanjima. Od tada pa do današnjih dana, uz izmjenne intenzivnijih faza istraživanja te kraćih ili dužih pauza, sve su brojnija i sve složenija istraživanja sela.

U kronološkom pogledu — kada se tko i kojim aspektima seoske problematike bavio u tom više od stoljetnom zanimanju za selo — moguće je postaviti određenu periodizaciju cijelog tog razdo-

blja,¹⁾ te utvrditi osnovne tipove i vrste radova što karakteriziraju neko razdoblje.

Prvim razdobljem mogli bismo obuhvatiti prvu polovicu i sredinu 19. stoljeća. To je vrijeme koje je jugoslavenskim zemljama donijelo »niz ekonomskih, političkih i kulturnih promena. Razvitak kapitalizma, širenje i jačanje nacionalnog pokreta i nacionalne svesti, prodiranje stranih kulturnih uticaja, stvaranje nacionalne inteligencije, pojava socijalističkih ideja i niz drugih činilaca imali su uticaja na razvoj nacionalne naučne misli.«²⁾ A kako su zapadnoevropske zemlje — zahvaćene naglim procesima industrijalizacije i urbanizacije — već pomalo gubile »društvene oblike prošlosti, u kojima se razvijao »narodni duh«, pa je prošlost prikazivana u idealiziranom vidu,«³⁾ to se u nas počelo strahovati da će se pod tim vanjskim utjecajima i naše dragocjeno kulturno naslijeđe izmijeniti ili čak i izgubiti. Da bi sačuvalo bogato kulturno naslijeđe naših naroda od takve opasnosti, Vuk Karadžić (djelomično pod utjecajem zapadnoevropskih romantičara — braće Grimm, Goethea i dr.)⁴⁾ prihvatio se prikupljanja, sređivanja i obrađivanja toga narodnog blaga, izučavajući pri tom narodni život, običaje i vjerovanja i ostavivši brojne etnografsko-etnološke radove u kojima ima tragova vrijednih socioloških analiza društva svoga vremena. Svojim radovima Vuk nas je prvi predstavio evropskoj javnosti »kao narod od duha i dara.«⁵⁾

Drugom razdoblju pripada kraj 19. i početak 20. stoljeća. To je vrijeme djelovanja druge generacije istraživača našega sela — Baltazara Bogišića, Antuna Radića, Jovana Cvijića, Stojana Novakovića, koji nas također predstavljaju u evropskim antropogeografskim, etnografskim i sociološkim relacijama. U svojim istraživanjima narodnog života, vjerovanja, nepisanih i pisanih pravnih norma i običaja, porijekla stanovništva i tipova seoskih zajednica, oni su se služili posebno izrađenim **uputama**⁶⁾ na temelju kojih su prikupljali podatke iz naroda. Za njih je karakteristično da su u svojim istraživanjima angažirali velik broj prikupljača podataka, te da su im područja istraživanja bila općejugoslavenska. Rezultate svojih istraživanja objavljivali su u monografijama, što je također karakteristika njihova vremena.

1) Periodizacija je rađena na temelju kronologije kada su živjeli i djelovali istraživači našega sela, te sličnosti u aspektima istraživanja ruralne problematike. Ona je uvjetna i ne znači strogu podjelu, jer su se i stilovi rada i vrijeme djelovanja pojedinih generacija istraživača prelijevali u graničnim fazama pojedinih razdoblja. Iako dosad takva periodizacija nigdje nije bila eksplicite izrečena, prve su joj dvije faze pomalo zacrtavali Matija Golob (u **Tipologiji ruralnih sredina u Jugoslaviji**, str. 123—128) i Gradimir Obradović (u napisu o Tihomiru Đorđeviću objavljenom u časopisu **Sociologija**, 18/1976, br. 3/4, str. 380).

2) Gradimir Obradović: »Etnološka istraživanja Tihomira Đorđevića i njihov značaj za sociologiju.« **Sociologija**, Beograd, 18/1976, 3/4, str. 380.

3) M. Radenković: **Vuk Karadžić — etnograf i folklorist**. Beograd, 1973, str. 21—22.

4) Ivan Kovačević: »Uticaj romantizma na razvoj naše etnologije.« **Marksistička misao**, Beograd, 1977, br. 1, str. 54—67.

5) Vojislav Đurić: **Vuk Stefanović Karadžić, Vukovi zapisi**. Beograd, SKZ, 1964 (citirano prema G. Obradoviću, **cit. dj.**, str. 380).

6) **Tipologija ruralnih sredina u Jugoslaviji — zbornik teorijskih i metodoloških radova**. Zagreb, SOUR za sociologiju sela Instituta za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela i dr., 1972, str. 89—93.

Treće razdoblje obuhvaća međuratno i poslijeratno vrijeme do 60-ih godina. U ovom se razdoblju nastavljaju etnografsko-etnološka i antropogeografska istraživanja sela — to je vrijeme djelovanja Jovana Erdeljanovića, Branislava Bukurova, Tihomira Đorđevića, Mirka Kosića, Milenka Filipovića, Sretena Vukosavljevića (u Srba), Milovana Gavazzija, Branimira Gušića, Vinka Žganca, Vere St. Erlich (u Hrvata), Antona Melika i Svetozara Ilešića (u Slovenaca).⁷⁾ Istovremeno selo se proučava i s ekonomskog aspekta, o čemu pišu Mijo Mirković, Rudolf Bićanić i Svetozar Ilešić. To je razdoblje značajno i po tome što se iz okrilja opće sociologije sve izrazitije počinje izdvajati nova specijalna sociologija — ruralna sociologija, ili sociologija sela, čemu su posebno pridonijeli teorijski radovi Slavoljuba Dubića⁸⁾ i Cvetka Kostića.⁹⁾ Njihovim radovima proklamirane su teorijske i metodološke osnove, kao i specifičnost predmeta ruralne sociologije, a istraživači će (a također i S. Dubić i C. Kostić) u svojim istraživanjima potvrditi praktičnu stranu te mlade sociološke discipline.

Četvrto razdoblje započinje zapravo u poslijeratnim godinama, ali ga izrazitije obilježava vrijeme od 60-ih godina naovamo. To je razdoblje intenzivnih nastojanja na izgradnji netom oslobođene ali opustošene zemlje, koja se u slobodi našla pred glavnim problemima — od uklanjanja tragova ratnog razaranja do prirodne težnje da od izrazito agrarne naša zemlja preraste u industrijski razvijenu zemlju. To je vrijeme i brojnih promjena kroz koje je prolazilo svekoliko jugoslavensko društvo, kada se ekonomsko-političkim i društvenim mjerama nastojalo mnogo toga sankcionirati.

Sve su te promjene i poduzimane mjere nužno zahvaćale selo, seljaštvo i poljoprivredu (u to vrijeme najsigurnijeg izvora za egzistenciju društva), te rezultirale određenim događajima i učincima, primjerice agrarnom reformom i kolonizacijom, osnivanjem seljačkih radnih zadruga, pomaganjem industrije (koja je tada tek u razvojnoj fazi) radnom snagom iz sela i sl.

Te praktične pothvate i mjere u selu i agrarnoj politici nastojalo se i teorijski opravdati i protumačiti, a kasnije i vrednovati. S tim u vezi nastaju brojni radovi o agrarnoekonomskim i sociološkim problemima sela, a također se nastavljaju etnografsko-etnološka, socio-geografska i socioantropološka istraživanja. No kako se već u to vrijeme zapaža interdisciplinarnost u pristupu proučavanja ruralne problematike, to je razgraničavanje temata i njihovih autora po nekim strogim kriterijima neprihvatljivo.

No unatoč tome, gledano s osnovnih aspekata proučavanja sela, seljaštva i poljoprivrede, te učestalosti određenih vrsta istraživanja, možemo govoriti o agroekonomskom, ruralnosociološkom, demo-

7) Opširnije o etnografsko-etnološkim i antropogeografskim istraživanjima sela u nas pisali su Svetozar Livada, Cvetko Kostić, Rada Borell, Matija Golob i Stefan Kostovski u **Tipologija ruralnih sredina u Jugoslaviji** (str. 87—135), te Cvetko Kostić u svojoj **Sociologiji sela** (str. 61—68).

8) Slavko Dubić: **Sociologija sela**. Split, Novo doba, 1941.

9) Cvetko Kostić: **Sociologija sela**. Beograd, Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije, 1969.

grafskom, etnografsko-etnološkom, sociogeografskom, sociomedicinskom i sličnim pristupima tog problematici (i njihovoj valorizaciji).

Agroekonomskim aspektima proučavanja sela i poljoprivrede u prvim poslijeratnim godinama bavili su se naši vodeći teoretičari i društveno-politički radnici — Josip Broz-Tito, Edvard Kardelj, Vladimir Bakarić, te Lazar Koliševski, Slavko Komar, Ivan Buković i dr., zahvaćajući probleme seljačkih radnih zadruga, agrarne reforme i kolonizacije te općenito naše agrarne politike; ovim se problemima nastavljaju baviti i ekonomisti Mijo Mirković i Rudolf Bičanić, Vladimir Stipetić, Tihomir Vlaškalić i brojni drugi.

Međutim, cjelokupno naše usmjeravanje u kasnim 40-im, u toku 50-ih i u početku 60-ih godina bilo je upućeno industrijalizaciji i urbanizaciji zemlje: tada su selo i poljoprivreda bili nepresušan izvor radne snage za sve veće potrebe industrije, a posljedica je toga da su selo i poljoprivreda u ukupnom razvoju zemlje naglo zaostajali. Što je industrija više napredovala to je raskorak između industrijskih zona (lociranih uglavnom oko većih naselja) i neindustrijskih (poljoprivrednih zona) bio sve veći. To zaostajanje jednog bitnog segmenta našega društva (sela i seljaštva) i jedne bazične djelatnosti (poljoprivrede) neminovno se odrazilo na cjelokupan društveni i privredni razvoj zemlje.

Da bi se tako nastale negativne pojave uklonile, 60-ih se godina čine posebni naponi kojima se planski nastojalo ući u bit problema, istražujući uzročno-posljedične odnose, te pokušavajući selo i poljoprivredu što bolje uklopiti u cjelokupan razvoj zemlje. U tu svrhu nastaju i posebne znanstvene institucije (samostalne ili u sklopu pojedinih filozofskih, ekonomskih i poljoprivrednih fakulteta) koje se bave selom i agrarom, a osiguravaju se i financijska sredstva za istraživačke projekte.¹⁰⁾

Takav jedan ključni korak (potaknut od CK SKJ) učinjen je godine 1963. radi pronalaženja mogućnosti za podružstvovljavanje zemljišnih površina, i to kroz utjecaj privrednog i društvenog razvoja na promjene u agrarnoj strukturi. Te je godine pokrenut niz kompleksnih istraživanja (financirala ih je Jugoslavenska poljoprivredna banka) u devet republičkih i regionalnih područja: Sloveniji, Hrvatskoj, jadranskom području, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, užem području Srbije, Vojvodini, Kosovu, te Makedoniji,¹¹⁾ a cjelokupna organizacija istraživanja bila je povjerena Sociološkom odjelu Agrarnog instituta u Zagrebu. Kako su tim istraživanjima bila obuhvaćena kretanja u socijalnoj i agrarnoj strukturi gravitacijskih podru-

10) Jedna od takvih institucija jest i Agrarni institut u Zagrebu, kojega je 1. srpnja 1960. g. osnovao Glavni zadržni savez Hrvatske. Svojim glasilom **Sociologijom sela** (pokrenutom sredinom 1963) i **Bibliotekom Sociologije sela** Institut je u jugoslavenskim relacijama dao znatan doprinos istraživanjima problema sela i poljoprivrede.

11) Branko Karanović: Predgovor studiji Vlade Cvjetičanina, Svetozara Livade i Stipe Šuvara: **Načini i putevi povećanja zemljišnih površina u vlasništvu i posjedu društva: komparativna analiza na primjeru deset poljoprivrednih organizacija i komuna**. Beograd, Jugoslavenska poljoprivredna banka, 1963. str. 3—4.

čja gradova, te uzroci i pravci iseljavanja seoskog stanovništva, orijentacija učenika seoskih osnovnih škola, razlike u životnom i društvenom standardu u elektrificiranim i neelektrificiranim selima i slično, na njima su bili angažirani razni profili jugoslavenskih stručnjaka. Upravo otuda i potječe poseban dinamizam u proučavanju sela, seljaštva i poljoprivrede, koji će kasnih 60-ih godina, a osobito tokom 70-ih, rezultirati cijelim nizom finalnih radova.

U toj dosad najintenzivnijoj fazi izučavanja sela, agroekonomskim su se aspektima u zadnja dva i pol desetljeća bavili agrarni ekonomisti i socioekonomisti — Petar Marković, Nikola Gaćeša, Mihailo Vučković, Prokopije Milenković, Miloš Bogdanović, Svetozar Popović, Stevan Mezei, Dragoljub Simonović, Jeremije Simić, Aleksandar Raič, Viden Ranđelović, Novica Mitić, Melanija Jevđović i brojni drugi stručnjaci u Srbiji; Ljubo Božić, Slavoljub Dubić, Joko Sparavalo, Abdurahman Tupara, Vlaho Bubica, Džemal Drače, Žak Finci, Branko Bajčetić i dr. u Bosni i Hercegovini; u Hrvatskoj su se ovim aspektom istraživanja bavili ekonomisti i agroekonomisti Vladimir Stipetić, Artur Starc, Petar Grahovac, Branko Štancl, Zdravko Vinček i dr., te ruralni sociolozi Stipe Šuvar, Svetozar Livada, Vlado Puljiz, Vlado Cvjetičanin, te funkcionari u resoru poljoprivrede — Ivan Kuštrak, Rudolf Mažuran, Stevan Stanivuković i dr.; u Sloveniji se problemima kooperacije bavi Matija Golob, a agrarom uopće Slavko Gliha, Vilko Štern, Slavko Glinšek, Jože Ingolič, Vladimir Kincl, Jakob Medved i dr.; u Makedoniji su takva istraživanja novijeg datuma, a njima se bave Ilija Josifovski, Jakim Sinadinovski, Risto Kartalov, Mitko Panov i dr.; i u Crnoj Gori tek zadnjih godina na takvim istraživanjima rade Žarko Kalezić, Risto Vukčević, Novo Vujošević i drugi.

Ruralnosociološkim aspektima u istraživanjima sela i poljoprivrede bavili su se uglavnom mladi ljudi. To je i razumljivo jer je i ruralna sociologija mlada sociološka znanost te nema bogatu istraživačku tradiciju. Žarište takvog istraživanja poniklo je u spomenutom Agrarnom institutu u Zagrebu početkom 60-ih godina, a do današnjih dana formirani su i drugi ruralnosociološki centri u Beogradu, Ljubljani, Skopju i Sarajevu, te u novije vrijeme u Novom Sadu, Titogradu i Prištini. Tim se istraživanjima — za razliku od socioloških istraživanja iz prijašnjih triju razdoblja u kojima je težište bilo na istraživanju manjih lokalnih zajednica, nastoji zahvatiti cjelovitost društveno-ekonomskih promjena kroz koje je selo prolazilo u svojoj transformaciji od autarkičnog (tradicionalnog) do modernog (otvorenog) sela; istraživanjima se proniklo u sve strukture seoskog društva — porodicu, društvene institucije, prosvjetu, kulturu, životni standard, istraživani su problemi pojedinih grupa po spolu i dobi — omladine, žena, staraca; zašlo se u istraživanja o seoskoj (patrijarhalnoj) zadrugi itd. Istraživanjima su, dakle, zahvaćeni brojni životni fenomeni sela, i to novim tehnikama istraživanja (najčešće su to empirijska istraživanja, rađena na bazi anketnih podataka),¹²⁾ objavljene su mnogobrojne studije, izvještaji i priopćenja, organizirani brojni znanstveni skupovi i simpoziji o određenim temama.

12) U **Tipologiji ruralnih sredina u Jugoslaviji** na str. 91—93, navedeno je 16 dosada provedenih anketa u nas, i to uglavnom onih za koje su autori smatrali da su korisne za tipologiju ruralnih sredina, te 6 anketa što su ih proveli naši zavodi za statistiku.

Međutim, u svemu tome još uvijek nedostaju sintetičke studije, što ostaje daljnjom obvezom sadašnjim ili budućim istraživačima našega sela.

U tim su se istraživanjima također istakli brojni stručnjaci, i to najčešće u pojedinim problemima — fenomenima, tako da se vrlo često gotovo identificira istraživač i njegovo područje istraživanja.¹³⁾

S obzirom da je žarište takvih istraživanja ruralne problematike dugo vremena bilo u Zagrebu, dug nam je spomenuti najprije te istraživače, a zatim i sve ostale koji su radili u neposrednoj suradnji s njima, ili samostalno u drugim krajevima naše zemlje.

Među neposrednim začetnicima i kasnijim pregaocima ruralnosociološke škole u Zagrebu ističu se Stipe Šuvar, Svetozar Livada, Mirko Martić, Edhem Dilić, Vlado Puljiz, Vlado Cvjetičanin; uz njih spominjemo i Josipa Defilippisa, iako živi i djeluje u Splitu, te grupu mladih stručnjaka — Ružu First-Dilić, Milana Župančića, Ivana Cifrića, Ivana Magdalenića i druge; s njima su dugo vremena usko surađivali (ili i sada surađuju) pripadnici novosadskog ruralnosociološkog kruga — Vojislav Đurić i Borislav Dimković, te Vojin Radomirović, Mladen Stojanov; Beograđani su također neko vrijeme surađivali u zajedničkim istraživanjima sa zagrebačkom grupom, a s vremenom su prerasli u jak ruralnosociološki centar — gdje je nešto jača grupa spomenutih socioekonomista i agrarnih ekonomista (Petar Marković, Jeremije Simić, Viden Ranđelović i dr.), a nešto manja grupa ruralnih sociologa — Cvetko Kostić, Rada Boreli, Dragana Prokić, Rade Aleksić, Olivera Burić; Slovenci su također surađivali sa zagrebačkom grupom te nastavili dalje istraživati probleme slovenskoga sela (seosku lokalnu zajednicu i sl.), a glavni predstavnici te grupe jesu Zdravko Mlinar, Matija Golob, Janez Jerovšek te Marjan Tavčar; u bosanskohercegovačkom krugu ističu se Joko Sparavalo, Mahmut Mujačić, Ljubo Božić, Muhamed Kadić; u Makedoniji se takvim istraživanjima bave Jakim Sinadinovski, Ilija Josifovski, Stefan Kostovski, te ponekad Mitko Panov; u Crnoj Gori su Vidak Vujačić i Novo Vujošević glavni nosioci tih tema, a ponekad im se u tim aspektima priključuje i Žarko Kalezić; Kosovo također sve više vrši sociološka istraživanja na svom terenu tako da se Hivzi Isljami, Đerđ Rapi i Nuri Bašota, te naročito izučavalac krvne osvete — Milenko Karan, sve češće javljaju u znanstvenoj javnosti. **Demografskim se aspektima** bave pomalo svi dosad spomenuti istraživači seoskih prilika, odnosno seoskog stanovništva, jer od toga najčešće i polaze u svojim analizama (npr. P. Marković, S. Livada, V. Puljiz, R. First-Dilić i dr.). No unatoč tome izrazito se izdvajaju nekoliko demografa — istraživača demografskih kretanja seoskog stanovništva, kao što su Dušan Breznik, Miloš Macura i grupa suradnika Centra za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka u Beogradu, te Ivanka Ginić, Ruža Petrović, Živan Tanić; u

13) Dobrom poznavao ruralne problematike dovoljno je spomenuti, recimo, problem seoske omladine, starih ljudi u selu, kulturnih prilika u selu i sl., a da se on odmah prisjeti stručnjaka koji se tim fenomenom bavi.

Zagrebu se demografskim kretanjima stanovništva i socijalnim posljedicama toga kretanja bavi Centar za istraživanje migracija (Ivan Baučić i dr.), te Mladen Friganović i Alica Wertheimer-Baletić; u Sloveniji se uz Dolfa Vogelnika sve više probija grupa oko Petra Klimara pri Fakulteti za sociologiju, politične vede in novinarstvo u Ljubljani; u Makedoniji se tim aspektom bavi Mitko Panov, a u Kosovu Mark Krasnići.

Etnografsko-etnološkim istraživanjima u seoskom prostoru u ovoj se fazi institucionalno bave republički i pokrajinski etnografski instituti, ili čak i regionalni centri, dok je u prethodnim fazama češće bio slučaj da su istraživanja provedena pojedinačno — uz eventualne suradnje, dok su na razini institucija bila rjeđa. U ovom su se aspektu istraživanja posebno afirmirali suradnici oko Etnografskog instituta SANU u Beogradu,¹⁴ Matice srpske u Novom Sadu (glasilo **Letopis MS** i **Zbornik radova društvenih nauka**), Instituta za narodnu umjetnost u Zagrebu (glasilo **Narodna umjetnost**), Etnografskog instituta u Ljubljani (glasilo **Etnografski vestnik**), Zemaljskog muzeja u Sarajevu (glasilo **Glasnik Zemaljskog muzeja**) te suradnici pokrajinskih etnografskih muzeja u Novom Sadu i Prištini i grupa suradnika beogradskog časopisa **Etnološki pregled**. Od istaknutijih autora takvih tema spominjemo Petra Vlahovića, Mirka Barjaktarovića, Dušana Nedeljkovića, Bredu Vlahović, Oliveru Mladenović, Marijanu i Branimira Gušića, Dunju Rihtman-Auguštin, Vesnu Čulinović-Konstantinović i dr.

Sociogeografskim aspektima ruralne problematike bave se brojni jugoslavenski autori okupljeni oko renomiranog **Zbornika za narodni život i običaje Južnih Slavena**, što ga je još godine 1896. pokrenula Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu i koji izlazi do naših dana.¹⁵ U Zborniku su objavljivane brojne monografije o pojedinim krajevima i njihovu stanovništvu i sl. Osim u posebnim izdanjima pojedinih institucija (kao npr. **Radovima Geografskog instituta u Zagrebu** i sl.), radove s ovog područja donose zagrebački **Geografski glasnik** i **Geografski horizont**, sarajevski **Geografski pregled**, skopski **Geografski razgledi**, beogradski **Glasnik Srpskog geografskog društva**, ljubljanski **Geografski vestnik**, te **Leskovački zbornik** i **Cvijićev zbornik**.

Vrijedne su radove s ovog područja objavili Josip Butorac, Jovan Trifunovski, Rasim Živojević, Obren Blagojević, Jovan V. Jovanović, Stanoje Jovanović, Milisav Lutovac, Mirko Marković, Ivo Baučić, Mladen Friganović, Ivan Crkvenčić, Josip Riđanović, Zlatko Pepeonik, Stanko Žuljić, Vladimir Klemenčić, Igor Vrišer, Vladimir Kokole i brojni drugi socijalni geografi.

14) Vrijedno je spomenuti da ovaj Institut Srpske akademije nauka i umjetnosti već dugi niz godina izdaje svoja tri glasila — **Glasnik** (dosad izašlo 26 svezaka), **Zbornik radova** (izašlo 8 svezaka) te **Posebna izdanja** (do sada izašlo 15 svezaka); o sadržajima tih edicija referira se u zajedničkom **Pregledu izdanja SANU**, koji izlazi povremeno i donosi sadržaje svih izdanja i glasila SANU za određeno vremensko razdoblje.

15) Dosad je izašlo ukupno 47 svezaka ovoga izuzetno vrijednog Zbornika.

Sociomedicinska istraživanja također su učestalija u našim danima nego što su bila prije. Taj aspekt istraživanja osobito je primjenjivan u vezi s ispitivanjem problema starih ljudi u selu, kada se uz podatke o njihovu društveno-ekonomskom položaju u našem društvu, nastojalo ispitati i njihovo zdravstveno stanje, te oblike zdravstvene zaštite koja im je pružana.¹⁶⁾ No s obzirom na sve češću izloženost seoskog stanovništva naglim promjenama nastalima pod utjecajem intenzivne industrijalizacije i urbanizacije, i u seoskom se prostoru povećao broj osoba s raznim psihičkim poteškoćama, neurozama, depresijama, što se također istraživanjima želi obuhvatiti. Za sada su rijetki stručnjaci koji se isključivo time bave; međutim Pavao Brajša sve više utire put takvim istraživanjima, te je očekivati da će se i drugi stručnjaci njegove profesije s vremenom uključiti u takva istraživanja.

Svim ovim aspektima istraživanja značajno se pridonijelo snimanju problema u brojnim sferama života u selu i djelovanja u poljoprivredi, a uočavanje, izdvajanje i analiziranje nekoga problema već je neko jamstvo da će se sporni problem pokušati i riješiti (ako je »problem« zaista problem); po toj logici stručnjaci u široj ruralnoj problematici na najboljem su putu da mnogo toga učine i mnogo toga riješe, kako bi se moderniziralo naše selo a seosko stanovništvo u svemu izjednačilo s gradskim, odnosno s globalnim jugoslavenskim društvom.

prikupljanja bibliografske građe o našem selu i poljoprivredi

U situaciji kada se o problemima sela i poljoprivrede u poslijeratnom razdoblju u nas dosta pisalo, a u posljednjih petnaestak godina čak intenzivno, te kada su se pojedinim aspektima tih dviju oblasti bavile različite znanosti i znanstvena disciplina (sociologija, agrarna ekonomija, socijalna politika, demografija, etnologija, gerontologija i sl.), dotle su bibliografije radova o selu i poljoprivredi sve donedavno bile gotovo rijetkost. Pionirski zahvat u toj oblasti učinio je Mirko Martić objavivši godine 1963. **Bibliografiju sociološke i srodne literature o problemima sela i poljoprivrede: građa za sociologiju sela i agrara.**¹⁷⁾ Tom svojom bibliografijom Martić je zahvatio razdoblje 1945—1963 (sa dosta bibliografskih podataka iz prijašnjeg razdoblja), nastojeći snimiti sve što je u nas napisano o selu i poljoprivredi s različitih aspekata. Kao rezultat toga nastojanja prezentirana je javnosti 691 bibliografska jedinica (od čega 13 jedinica stranih autora o našem selu), a ruralnoj je sociologiji i agrarnoj ekonomiji time učinjen značajan doprinos.

16) Na projektu Nade Smolić-Krković, Dušana Milinkovića i Alojza Visinskog o socijalnoj zaštićenosti starih ljudi u selima Hrvatske (realiziranom u studiji **Longitudinalna studija socijalno-ekonomskog stanja starih ljudi u seoskim područjima SR Hrvatske 1972—1976: konačni izvještaj**, Zagreb, Republički zavod za socijalni rad, 1976) sudjelovala i jaka ekipa liječnika, koji su svojim uvidom u zdravstvene probleme starih ljudi pomogli u donošenju nekih korisnih rješenja — što je i bio dio cilja spomenutog projekta.

17) Bibliografija je objavljena u 2. broju zagrebačkog časopisa **Sociologija sela** (str. 89—127), što ga je godine 1963. pokrenula grupa mladih ruralnih sociologa i agrarnih ekonomista iz Agrarnog Instituta.

Martićeva je bibliografija unekoliko značila i poticaj drugima da se bave prikupljanjem bibliografske građe, bilo u obliku dopune njegove bibliografije, bilo u obliku novih, samostalnih (specijalnih) bibliografija. Potvrdu tome nalazimo već slijedeće godine, 1964, kada se pojavljuju dvije bibliografije — jedna Milana Milutinovića i Vojina Radomirovića: **Prilog bibliografiji radova o selu i poljoprivredi: građa za ruralnu sociologiju**,¹⁸⁾ kao dopuna Martićevu radu, i druga, Amerikanca Joela M. Halperna: **Prilog bibliografiji radova o jugoslavenskom selu i poljoprivredi na stranim jezicima: građa za ruralnu sociologiju**¹⁹⁾. Godine 1965. pojavljuje se već i četvrta bibliografija trojice autora — Bogdana Rajkova, Vojina Radomirovića i Milana Milutinovića: **Prilog bibliografiji ekonomike poljoprivrede: građa iz časopisa AP Vojvodine 1945—1964**.²⁰⁾ Time se završava prvi, veoma bogat doprinos prikupljanju bibliografske građe o jugoslavenskom selu i poljoprivredi.²¹⁾

Poslije toga nastaje poduži zastoј u objavljivanju bibliografija s ovoga područja. No po svemu sudeći taj je zastoј značio fazu prikupljanja, jer se već početkom sedamdesetih godina objavljuju nove bibliografije, tako da do 1978. nastaje petnaestak specijalnih bibliografija iz različitih sfera života u selu i promjena u poljoprivredi. Od tih bibliografija vrijedno je spomenuti one opsežnije te one koje se javljaju uz tematske brojeve nekih časopisa (takve bibliografije najčešće imaju kompenzacijsko-funkcionalnu i komplementarnu funkciju u odnosu na sam sadržaj časopisa.²²⁾ Gledano kronološki, Martićev **Izbor iz bibliografije radova o jugoslavenskom selu i poljoprivredi** objavljen je već 1970, a zatim slijedi **Bibliografija radova o problemima starih ljudi i staračkih domaćinstava u selu** Bosiljke Milinković (1972), **Bibliografija radova o braku, porodici i rodstvu u seoskim sredinama** Željke Šporer-Andričević i Ruže First-Dilić (1973), **Bibliografija radova o mješovitim gospodarstvima i seljacima-radnicima** Maje Štambuk (1974), **Bibliografija o položaju, ponašanju i orijentaciji seoske omladine** Edhema Dilića (1975), **Bibliografija radova o ženi u selu i poljoprivredi u SFRJ: 1955-1975** Ruže First-Dilić (1976), koja je reklasificirana i dopunjena 1979. kao **Žena u selu i poljoprivredi: izbor iz jugoslavenskih radova, 1950—1979**, te **Bibliografija radova o širenju inovacija u selu i poljoprivredi** Bosiljke Milinković (1976).²³⁾

18) **Sociologija sela**, Zagreb, 2/1964, br. 3, str. 91—124.

19) **Sociologija sela**, 2/1964, br. 4, str. 87—92.

20) **Privredna Izgradnja**, Novi Sad, 11/1965, br. 1/3, str. 61—78; br. 4/6, str. 83—101; br. 7/8, str. 69—79.

21) Pojam »jugoslavensko selo i poljoprivreda« uzet je uvjetno, kao jedan model, uključujući u njega sva jugoslavenska sela — bez obzira na njihove specifičnosti ili sličnosti, a također i poljoprivredu.

22) Miroslav Radovanović: »Odabrana bibliografija iz socijalne patologije.« **Sociologija**, Beograd, 16/1974, br. 3/4, str. 534.

23) Ostale bibliografije o selu i poljoprivredi koje su nastale do 1978, kao i općesociološke i slične bibliografije koje sadržavaju podatke iz ovih oblasti, navedene su u dvjema bibliografijama B. Milinković — u **Bibliografiji 1964—1975**. i **Bibliografiji 1975—1978**.

Izdvajamo **Bibliografiju radova o jugoslavenskom selu i poljoprivredi (1964—1975)**²⁴⁾ Bosiljke Milinković, jer je ona kronološki nastavak i unekoliko nadopuna prvoj Martičevoj bibliografiji (1963); osim toga spominjemo je i zato što se na nju nastavlja **Bibliografija radova o jugoslavenskom selu i poljoprivredi (1975—1978)**, objavljene kao sastavni dio autoričina magistarskog rada.²⁵⁾

Spomenutim specijalnim bibliografijama o braku i porodici, ženi, omladini, starim ljudima u selu, mješovitim gospodarstvima i sl., te posebno bibliografijama M. Martića za razdoblje 1945—1963. i B. Milinković za razdoblje 1964—1978, koje imaju širi tematski obuhvat (selo i poljoprivredu općenito), prikupljena je iscrpna bibliografska građa, koja je izuzetno vrijedan kvantitativni pokazatelj o tome koliko se u nas pisalo o selu, seljaštvu i agraru, koji su problemi bili posebno aktualni, te koji su sve profili stručnjaka sudjelovali u njihovu teorijskom i praktičnom rješavanju. Time su te bibliografije uspjele »uhvatiti korak« s teorijskim i stručnim tretiranjima sela i poljoprivrede. te tako premostiti razliku u broju znanstvenih i stručnih napisa s njihovim bibliografskim snimanjem.

zaključak

Gledajući na razvoj našega sela i poljoprivrede samo u poslijeratnom razdoblju, zaključno bi se moglo reći slijedeće.

Naše je selo u zadnjih tridesetak godina doživjelo temeljite promjene: ono se transformiralo od autarkičnog, sebi dovoljnog i zatvorenog sela, u kojemu je poljoprivreda bila i oblik proizvodnje ali i način življenja (a karakterizirala ju je prirodna proizvodnja i potrošnja), u kojemu je porodica bila jedina postojeća neformalna institucija i sl., do sve modernijeg sela, koje primjenjuje suvremena agrotehnička sredstva u proizvodnji, koje se raznim oblicima suradnje i integracije sa zadrugama, kombinatima i drugim privrednim organizacijama otvara prema širim ekonomskim i društvenim tokovima. U tom svom »otvaranju« ono je sve više tražilo putove i mogućnosti za kretanje prema gradu i uopće široj jugoslavenskoj zajednici. No to je bio samo jedan od oblika njegova otvaranja prema utjecajima. Drugi oblik utjecaja bio je povratan: naime preko školske djece i omladine, preko seljaka — industrijskih radnika, te »useljavanja« raznih institucija i lokalne industrije u selo, u naše selo prodiru snažni utjecaji grada i suvremenih tokova života.

Normalno je da se pod snagom tih utjecaja i njima izazvanih promjena selo nije uvijek snalazilo, pa su bile potrebne šire društvene intervencije da bi mu se pomoglo. No istovremeno su i nagli tokovi u privrednom i društvenom razvoju naše zemlje postavljali određene zahtjeve na selo. Ono je ponekad uspijevalo odgovoriti tim

24) Poseban prilog *Časopisa za suvremenu povijest* (1/1976) Instituta za historiju radničkog pokreta u Zagrebu.

25) *Istraživanja sela i poljoprivrede u Jugoslaviji u poslijeratnom periodu: vrste istraživanja, osnovne teme, bibliografija radova*. Zagreb, Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, 1979.

zahtjevima, a ponekad i nije; društvo je, opet, ponekad bilo dosljedno u svom ispomaganju selu, a ponekad ga je prepuštalo samome sebi, već prema tome koji su interesi društva trenutno bili prioritetniji.

Promatrajući i izučavajući takvo selo (selo u transformaciji, selo u promjenama), naši su istraživači dolazili do dvojakih rezultata i zaključaka:

— jedni (znanstvenici) skloni su tvrditi da je selo doživjelo izuzetno značajne promjene, ali da se ono još uvijek nalazi u dubljoj krizi — »to je kriza **celokupnog** načina seoskog života, pa i poljoprivrede«, te da društvo »mora priteći upomoć takvom preobražaju sela koji će mu omogućiti da i dalje postoji, ali kao zaista odgovarajući neophodan deo savremenog društva, na nov, savremen način«²⁶⁾ (podcrtao R. D. L.);

— drugi (promatrači sela »golim okom«) također ističu brojne promjene kroz koje je selo prošlo u svom poslijeratnom razvoju, ali ne vide razloga nekoj posebnoj zabrinutosti za njegovu sudbinu, jer će se ono pod utjecajem općih privrednih i društvenih kretanja, te od slučaja do slučaja zahvaćenih društvenih intervencija u njemu, uklopiti u normalne tokove i putove razvoja našega društva.

Međutim, postoje i treći (teoretičari), koji na primjerima sudbine sela u industrijski razvijenim zemljama Zapada vide društvo bez sela i seljaštva.²⁷⁾ Analogno tome mogla bi se možda i našem selu prognozirati takva sudbina, i to u uvjetima kada naše društvo postigne takav stupanj industrijalizacije i urbanizacije u kojima bi taj »nestanak« sela i seljaštva bio moguć.

26) Radomir D. Lukić: Predgovor studiji **Društvene promjene u selu**, Beograd, Centar za sociologiju sela Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, Jugoslavenski centar za poljoprivredu i šumarstvo, Radnički univerzitet »Đuro Salaj«, 1974, str. 5.

27) Cvetko Kostić: »Uspon i opadanje američke ruralne sociologije.« **Zbornik za društvene nauke Matice srpske**. Novi Sad. 1975. sv. 60. str. 46—56.

Bosiljka Milinković:

Research into the Village and Agriculture in Yugoslavia**Summary**

This work is an attempt to give a review of research into the village and agriculture in Yugoslavia from its beginning until the present, and to describe the basic characteristics of research carried out by prominent research workers. The author wanted to synthesize research into the Yugoslav village and agriculture, presenting an analytical-comparative review of literature from that field. There is also a survey of the collecting of bibliographical material on the village and agriculture in the post-war period.

The work shows the varied and rich research opus of Yugoslav authors on the village and agriculture. With the purpose of classifying types of research, their characteristics and authors, a new periodization is proposed: the **first** period includes that from the middle to the end of the 19th century; the **second** period includes the end of the 19th century and the period up to the end of World War I; the **third** period includes the period between the world wars and the post-war period up to the 60-ties; and the **fourth** period includes that from the 60-ties up to the present. Types of research, their characteristics and their main bearers are given for each of those periods, and also the birth and development of so-called rural-sociological schools in Yugoslavia.

The author shows that Yugoslav research tradition into the village and agriculture is very rich. Authors of various profiles treated the ethnographic-ethnological life

Исследования деревни и сельского хозяйства в Югославии**Резюме**

Основной целью настоящей работы является попытка аналитическо-синтетическим приемом указать на первые исследования проведенные в прошлом и исследования проблематики деревни и сельского хозяйства продолжающиеся и в настоящее время, раскрыть их основные характеристики и определить главные представители этого процесса. Иными словами, это попытка сделать определенный синтез исследований нашего села и аграрной сферы на основе аналитическо-сравнительного анализа литературы из этой области. Кроме этого, в работе приводится перечень библиографических данных о селе и аграрной сфере собранных в послевоенный период.

В работе показан богатый, веденный на широком плане исследовательский опус югославских авторов занимающихся вопросом деревни и сельского хозяйства начиная с первых исследовательских работ в нашей стране. Для более наглядной систематизации самих исследований их характерных признаков и классификации авторов, в работе предлагается новая периодизация этих исследований: **первым** периодом охвачен промежуток времени с середины до конца 19 столетия, **второй** период покрывает время с конца 19 столетия до конца первой мировой войны, **третий** период отнесен к межвоенному и послевоенному этапам 60-ых годов, **четвертым** периодом охвачено время с 60-ых годов до настоящего времени. Для каждого из этих периодов приводятся типические образцы исследований, их основные характеристики и главные носители, при чем перечисляются все сельско-социологические школьные учреждения с начала их появления до нынешних дней.

Автор настоящей работы указывает на богатую традицию исследований проведенных до настоящего времени в связи с проблемами деревни и сельского хозяйства у нас. Авторам

of the Yugoslav village and demographic changes in it, and especially in the post-war period, analyzed deep economic and social changes that took place in the Yugoslav village and agriculture.

различных профилей удалось показать цельную картину обустановки в селе и сельском хозяйстве на основании этнографическо-этнологических показателей жизненного уровня и демографических движений отмеченных в селе, отмеченных в особенности в послевоенный период и обследовать все четко выраженные экономическо-общественные перемены имеющие место в нашем селе и сельском хозяйств.